

УДК 37.014 (09) “1916/1917”

DOI: <https://doi.org/10.33989/2226-4051.2025.31.331562>

Ірина Діденко, м. Київ

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-2047-7239>

Ольга Павленко, м. Київ

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3233-6361>

Юлія Святюк, м. Київ

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8343-1890>

ПРОБЛЕМИ ВИХОВАННЯ НА ОСВІТЯНСЬКИХ З'ЇЗДАХ У ЧЕРНІГОВІ ТА КИЄВІ В 1916 – 1917 РОКАХ

Статтю присвячено вивченню трьох освітянських з'їздів, які відбулися в Україні в 1916 – 1917 роках. Вивчення досвіду перебудови освіти під час воєнних дій і бурхливих трансформацій у суспільстві надає актуальності даному історико-педагогічному дослідженню. Основними здобутками зазначеного періоду були такі: провідне завдання школи – виховання всебічно розвиненої і гармонійної особистості (ідея виховуючого навчання); запровадження формувального оцінювання; скасування заохочень і покарань як методів виховання; акцент трудового і фізичного виховання зміщувався на виховання волі; естетичного виховання – на розвиток художнього смаку і творчих здібностей; делегати порушували питання національного виховання, українізації шкіл і дитиноцентричності освітньо-виховного процесу.

Ключові слова: *освітянські з'їзди; естетичне виховання; моральне виховання; національне виховання; сімейне виховання; трудове виховання; фізичне виховання.*

Постановка проблеми. Останнім часом проблеми виховання набувають все більшої актуальності, особливо ситуація загострилася після 2020 року через перехід до дистанційного навчання під час пандемії, що употужнило значущість сімейного виховання. Через військову агресію у 2014 році постала проблема вдосконалення національно-патріотичного і морального виховання, а повномасштабне вторгнення у 2022 році зумовило важливість проблем підтримки здоров'я дітей, зокрема ментального, через фізичне, естетичне і трудове виховання. Названі вище напрями виховання стали пріоритетом держави, про що свідчать офіційні документи, які регламентують стратегічні напрями їхньої реалізації, а саме: Сімейний кодекс України (2002), Наказ

Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Концепції художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах та Комплексної програми художньо-естетичного виховання у загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладах» (2004), Закон України «Про вищу освіту» (2014), Закон України «Про освіту» (2017), Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року» (2016), Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану дій щодо реалізації Стратегії національно-патріотичного виховання на 2020-2025 роки» (2020) та «Про затвердження Державної цільової соціальної програми національно-патріотичного виховання на період до 2025 року», Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» (2023). Отже, у часи турбулентності проблеми виховання набувають нового значення, вирішення яких є запитом суспільства щодо підготовки наступного покоління до відбудови держави у повоєнний час.

Безперечно, розв'язання зазначеної проблеми не є простим і потребує комплексних заходів, а також ґрунтовного вивчення вже набутого досвіду. І тут на допомогу можуть прийти напрацювання педагогів минулого щодо проблем виховання. У цьому контексті особливої ваги набувають освітянські з'їзди початку ХХ століття, під час яких педагоги системно підходили до розв'язання проблем виховання, а їхні ідеї залишаються актуальними і можуть бути використані сучасними освітянами. Крім того, сама ідея педагогічних з'їздів може бути доцільною для впровадження у ХХІ столітті: з'їзди дозволяли викладачам із найвіддаленіших регіонів зустрітися з провідними освітянами, ознайомитися із сучасними методами і прийомами, пройти тренінги, більш того, всі учасники з'їздів могли поділитися проблемами, з якими вони стикалися на місцях, отримати пораду від фахівців або колегіально знайти оптимальне рішення проблемних питань, саме такий демократичний формат обговорення сприяв реформуванню освіти і виховання не «згори-вниз», а навпаки, «знизу-вгору», що надавало більшої практичності й дієвості резолюціям, прийнятим під час освітянських з'їздів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У даному дослідженні ми спиралися на власний науковий пошук і на роботи дослідників педагогічних з'їздів як окремого явища, так і в контексті дослідження педагогічної думки другої половини XIX століття – першої половини XX століття: І. Албул (2015), В. Борисенко (2011), В. Вдовенко (2005), І. Добрянський (1998), О. Друганова (2014), С. Сірополко (2001), І. Зайченко (2013). Ми проаналізували роботи з проблем виховання таких дослідників, як С. Золотухіна (1994) (виховуюче навчання), О. Донченко (2005) (естетичне виховання), Г. Котломанітова (2007) (релігійне виховання), І. Кучинська (2009) (виховання громадянськості), З. Нагачевська (1995) (українське суспільне виховання), а також з інших питань виховання – Н. Туренко (2014), Л. Єршова (2015), С. Якименко (2015) і Ю. Лавринчук (2015).

У нашому дослідженні вперше до наукового обліку введено «Звіт про з'їзд інспекторів народних і вищих навчальних училищ Чернігівської губернії, що відбувся у Чернігові 14-18 квітня 1916 року» (Делекторський, 1916).

Мета статті – вивчити досвід вирішення проблем виховання під час трьох українських педагогічних з'їздів, які відбулися в Чернігові та Києві у 1916-1917 роках.

Методи дослідження. Відповідно до поставленої мети були використані такі методи: зіставлення, аналіз і синтез, узагальнення, історико-педагогічний, ретроспективний, хронологічний, порівняльно-змістовний. Вони дозволили дослідити історичне надбання педагогічної науки в динаміці, визначити зміст, напрями роботи освітянських з'їздів, узагальнити їхній досвід у вирішенні питань виховання молодого покоління.

Виклад основного матеріалу. Основу нашого історико-педагогічного дослідження складають автентичні матеріали «Звіту про з'їзд інспекторів народних і вищих навчальних училищ Чернігівської губернії, що відбувся у Чернігові 14-18 квітня 1916 року», які були опубліковані під редакцією Ф. Делекторського після завершення педагогічного заходу. Натепер першоджерело зберігається в Державній науковій архівній бібліотеці в Києві. Цінність матеріалів полягає в тому, що вони висвітлюють основні зрушення в освіті в період бурхливих трансформацій у суспільстві,

спричинених соціальною, економічною і політичною кризою. Висловлені на з'їзді пропозиції та ідеї визначили освітні пріоритети в наступні десятиліття. Нижче проаналізуємо проблеми виховання молодого покоління, що обговорювалися учасниками зібрання.

14-18 квітня 1916 року в Чернігові проходив з'їзд інспекторів народних і вищих початкових училищ, який відзначився широким колом проблем виховання, котрі порушували освітяни – делегати з'їзду. Провідним завданням педагогів було визначення «кінцевої мети виховання». Вони вважали, що її досягнення можливе тільки через співпрацю школи і родини, а також через виховуюче навчання (Делекторський, 1916, с. 4-5).

Якщо раніше основною функцією школи вважалося навчання учнів, то саме під час цього з'їзду педагоги зробили акцент на виховній ролі школи на засадах домінування загальнолюдських цінностей і справедливості (Делекторський, 1916, с. 13-14). Основною рисою, яку мала розвивати школа, визначено «альтруїзм», коли дитина в майбутньому буде готова, як «добрий громадянин своєї держави», поступитися своїми особистими інтересами заради інтересів суспільства і країни (Делекторський, 1916, с. 5). Важливу роль у вирішенні цього завдання освітяни відводили релігійному вихованню, де законовчитель мав би не тільки виховувати повагу до Слова Божого й головних цінностей християнства, а також розвивати патріотизм, дисципліну, готовність стати на захист своєї держави, суспільства, справедливості тощо (Делекторський, 1916, с. 7).

Для досягнення зазначеної мети педагоги запропонували відмовитися від бальної системи оцінювання на користь формульованого оцінювання (відгуки, поради щодо покращення), що сприяло б виникненню довіри між учнями і школою. На думку делегатів, на дисципліну в класі здебільшого впливають не зовнішні чинники, а внутрішня мотивація учнів, тому було запропоновано скасування системи покарань і заохочень, що також мало б оздоровити відносини між родиною і школою та допомогти налаштувати їхню співпрацю. Зближення сім'ї та школи освітяни вбачали в удосконаленні естетичного виховання через організацію так званого «розумного дозвілля», як-то: літературно-музичні вечори, де учні, їхні батьки і навіть учителі

декламували вірші, співали, ставили спектаклі; через різноманітні екскурсії, взаємодопомогу школярів тощо. Покращення естетичного виховання сприяло б формуванню гармонійно і всебічно розвинутої особистості з вишуканими естетичними смаками, відчуттям прекрасного, чуттєвістю, що загалом покращувало б її характер (Делекторський, 1916, с. 7, 23-24). Наголошувалось на важливості створення батьківських комітетів, які декілька разів на рік мали б збиратися і обговорювати з учителями питання, як школа і родина можуть вплинути на подолання труднощів у навчально-виховному процесі (Делекторський, 1916, с. 17-18).

На думку учасників з'їзду, школа мала б стати «стійкою і послідовною» у своїх прагненнях, але водночас більш «гуманною». Наприклад, не ставити тавро на дітях, які вважалися «зіпсованими», а давати їм шанс на виправлення, бачити їхній позитивний потенціал, «добрі якості» і всіляко їм про це нагадувати під час бесід і заходів, поступово стимулюючи їх до виправлення (Делекторський, 1916, с. 6-9). Проте освітяни вважали, що якщо такі педагогічні прийоми не спрацюють і діти не стануть на шлях виправлення, то через певний час їх потрібно буде переводити до «спеціальних закладів для розумово відсталих дітей», оскільки інакше вони будуть шкодити навчально-виховному процесу (Делекторський, 1916, с. 15).

Делегати з'їзду особливо наголошували на важливості трудового виховання і ручної праці для розвитку охайності, самодіяльності, уваги й формування звички до праці у школярів (Делекторський, 1916, с. 25).

Вагомим напрямом виховання молодого покоління, на думку педагогів, мало стати фізичне виховання, яке послуговувалося розбудові співпраці між родиною і школою, а також між різними навчальними закладами. Для розвитку даного напрямку було запропоновано організовувати спортивні свята для учнів і їхніх батьків, спортивні змагання між різними школами, відкривати гімнастичні зали та ігрові майданчики на свіжому повітрі (Делекторський, 1916).

Лютнева революція 1917 року та повалення царського режиму дало поштовх до демократизації суспільства, чим миттєво скористалися освітяни, які 5-6 квітня 1917 року провели Перший

Всеукраїнський з'їзд у м. Києві. Проблеми виховання на з'їзді розглядалися тільки в контексті націоналізації освіти і виховання. Делегати нарешті змогли говорити не лише про доцільність викладання рідною мовою в початкових класах, а й порушити питання про українізацію освітньо-виховного процесу в Україні (Гаєвська, 2008; Зайченко, 2013).

Обговорення гострих проблем освіти продовжено під час Другого Всеукраїнського з'їзду, який відбувся в Києві 10-12 серпня того ж року. Педагоги розглядали національне виховання учнів у контексті їхнього природного розвитку через ознайомлення з рідною мовою та звичаями свого народу, а також через спостереження за навколишнім життям у рідному місті, селі (Зайченко, 2013).

Акцент в естетичному вихованні зміщувався з вивчення творів і видів мистецтва на розвиток творчих здібностей і талантів школярів. Освітяни відстоювали принципи трудової школи, проте зауважували, що трудове виховання – це не навчання дитини якогось ремесла, а скоріше розвиток її волі через посильну працю. Щодо фізичного виховання, то делегати з'їзду також більше акцентували увагу на розвитку волі, ніж на спортивній підготовці дітей. На цьому з'їзді порушувалось питання дитиноцентричності, коли навчально-виховний процес відбувається навколо дитини та для реалізації її інтересів, а виховання здійснюється природно під час навчання (Зайченко, 2013, с. 384-385).

У ході з'їзду педагоги розглянули план проєкту єдиної української школи, який був запропонований Товариством шкільної освіти (Зайченко, 2013, с. 358). Згідно з цим планом головним завданням нової школи визначалось саме виховання, а не навчання дитини.

Висновки. Отже, вивчення матеріалів педагогічних з'їздів зазначеного періоду є актуальним для сучасної освіти, тому що вони проходили під час Першої Світової війни, а також у добу великих соціальних трансформацій і перебудов, що можна порівняти з об'єктивними труднощами сьогодення, зумовленими воєнним станом. Наприклад, теза, що однією з головних цілей виховання є досягнення гармонії соціального й особистісного,

коли у справжнього громадянина держави альтруїзм превалює над егоїзмом, зараз є питанням виживання нашої нації і збереження нашої державності в умовах військової агресії.

Вагомими є теоретичні надбання з'їздів, що пов'язані з обґрунтуванням і подальшим розвитком принципу виховуючого навчання, коли роль школи не вбачається виключно у передаванні знань учням, а в гармонійному всебічному розвитку особистості, яка розуміє, що таке справедливість і відданість, має естетичний смак, є фізично і ментально здоровою, привчена до суспільно-корисної праці.

Важливим результатом роботи з'їздів стало усвідомлення єдності школи та сім'ї, які мають іти пліч-о-пліч у питаннях виховання, тоді останнє набуває системного й цілісного впливу на розвиток дітей. Цінним внеском делегатів з'їздів стали пропозиції щодо організації взаємодії родини та школи, як-то: культурні й спортивні заходи, екскурсії, скасування системи покарань і заохочень, гуманне ставлення до «складних» учнів тощо. Такі ініціативи мають неабиякий вплив на розуміння ролі сучасної школи та родинного виховання на розвиток дітей у наші часи турбулентності, коли школа й сім'я мають виступити єдиним фронтом, щоб виховати достойних громадян своєї країни, на чию долю випаде честь відбудови держави в повоєнний час.

Вирішальним надбанням роботи перших Всеукраїнських з'їздів були якісні зміни у підходах до українізації навчально-виховного процесу в школах. Якщо під час освітянських з'їздів кінця XIX століття – нульових років XX століття питання рідної (української) мови викладання порушувалося радше задля полегшення сприйняття дитиною навчального матеріалу на зрозумілій їй мові, то саме під час з'їздів 1916-1917 років роль української мови і культури вже розглядалася як рушійна сила розвитку національної самосвідомості й національної ідентичності. Саме ці здобутки набувають виняткової актуальності за сучасної доби, коли наша країна бореться із зовнішнім агресором, кінцевою метою якого є знищення української нації, само-свідомості, ідентичності.

Перспективи подальших досліджень. Серед перспектив подальших досліджень можна зазначити вивчення динаміки розгляду проблем виховання під час наступних освітянських з'їздів: як змінювалися акценти, які питання набували більшої значущості, які резолюції з'їздів були втіленні в життя, реалізація яких рішень зазнала невдач і чому.

Список використаної літератури

- Албул, І. В., Гоменюк, О. О., Балдинюк, О. Д. та ін. (2015). *Педагогічно-просвітницька діяльність громадських організацій України (друга половина XIX – початок XX століття)*: монографія. Умань: ФОП Жовтий.
- Борисенко, В. Й. (2011). *Боротьба демократичних сил за народну освіту в Україні 60 – 90-х років XIX ст.* Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова.
- Вдовенко, В. В. (2005). *Проблеми початкової освіти України в роботі педагогічних з'їздів (1861-1920 рр.)*. (Дис. канд. пед. наук). Київ.
- Гаєвська, Л. (2008). *Управління загальною середньою освітою в Україні (кінець XIX – початок XX ст.)*. Умань: СПД Жовтий.
- Делекторський, Ф. І. (Ред.). (1916). *Звіт про з'їзд інспекторів народних і вищих навчальних училищ Чернігівської губернії, що відбувся у Чернігові 14-18 квітня 1916 року*. Чернігів: Типографія Губернського Земства.
- Добрянський, І. А., Постолатій, В. В. (1998). *Громадська та приватна ініціатива в розвитку освіти України (кінець XIX – початок XX ст.)*. Кіровоград: ТОВ «Факір».
- Донченко, О. В. (2005). *Проблема естетичного виховання дітей дошкільного віку в педагогічній думці України (кінець XIX – початок XX ст.)*. (Дис. канд. пед. наук). Харків.
- Друганова, О. М., Туренко, Н. М. (2014). *Внесок інтелігенції Слобідського краю у вирішення проблем виховання дітей дошкільного віку, збереження й зміцнення їхнього здоров'я (історико-педагогічний аспект)*: монографія. Харків: НТМТ.
- Ершова, Л. (2015). *Трансформація виховного ідеалу в Україні (XIX – початок XX століття)*. Київський, Одеський, Харківський навчальні округи: монографія. Житомир: Вид-ць Євенок О. О.
- Зайченко, І. В. (2013). *Освіта і педагогічна думка в Україні у XIX – на початку XX ст.* Київ: ТОВ ЦП «КОМПРИНТ».
- Закон України «Про вищу освіту». (2014). Взято з <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.
- Закон України «Про освіту». (2017). Взято з <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.
- Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності». (2023). *Відомості Верховної Ради*, 46, ст. V116. Взято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text>
- Закон України «Про фізичну культуру і спорт». (1994). Взято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3808-12>.
- Золотухіна, С. Т. (1994). *Розвиток ідеї виховуючого навчання в історії педагогічної думки та в практиці України*: навчальний посібник для студентів педагогічних закладів. Харків: ХДПУ.
- Котломанітова, Г. О. (2007). *Релігійне виховання в історії шкільної освіти України (60-ті роки XIX ст. – 30-ті роки XX ст.)*. (Дис. канд. пед. наук). Полтава.

- Кучинська, І. О. (2009). *Виховання громадянськості в Україні (друга половина XIX – XX ст.)*. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка.
- Нагачевська, З. І. (1995). *Становлення і розвиток українського суспільного дошкільного виховання в Східній Галичині (1869 – 1939 роки)*. (Дис. канд. пед. наук). Київ.
- Про затвердження Концепції художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах та Комплексної програми художньо-естетичного виховання у загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладах*: наказ Міністерства освіти і науки України № 151/11 від 25.02.2004. Взято з https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1_11290-04#Text
- Про затвердження плану дій щодо реалізації Стратегії національно-патріотичного виховання на 2020-2025 роки*: постанова Кабінету Міністрів України (2020) № 932 від 9 жовтня 2020 р. Взято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/932-2020-%D0%BF#Text>
- Про затвердження Державної цільової соціальної програми національно-патріотичного виховання на період до 2025 року та внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України*: постанова Кабінету Міністрів України (2021) № 673 від 30 червня 2021 р. Взято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/673-2021-%D0%BF#Text>
- Сімейний кодекс України*. (2002). Взято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>
- Сірополко, С. (2001). *Історія освіти в Україні*. Друге видання. Львів: Афіша.
- Якименко, С. І., Лавренчук, Ю. М. (2015). *Гуманістичні ідеї в педагогічній спадщині М.І.Пирогова та М.О.Корфа: порівняльний аналіз*. Київ Видавничий дім «Слово».

Iryna Didenko, Olha Pavlenko, Yuliia Sviatiuk

EDUCATIONAL ISSUES DISCUSSED AT THE EDUCATIONAL CONGRESSES HELD IN CHERNIHIV AND KYIV IN 1916-1917

This article is devoted to the study of three educational congresses that took place in Ukraine during 1916-1917. This period is characterized by hostilities, vivid societal transformations, and, as a result, crucial changes in the educational system. It is what gives relevance to this historical and pedagogical study today when we experience essential changes in Ukrainian education, which are due to martial law, changes in public life, and reform of school education. Analysis of literature and primary sources showed that during this period, educators at these congresses identified the education of a comprehensively developed and harmonious personality as the priority task of the school. They introduced the idea of educational training and emphasized the importance of school and family collaboration. Moreover, they discussed the introduction of formative assessment and the abolition of a “stick and carrot” approach as a method of education. Delegates of pedagogical congresses pointed out the following issues: importance of labor education through feasible work for the development of the will; physical education through constant physical exercises in the fresh air and the gymnasium, through participation in sports holidays, but the emphasis was more on the development of the will than on the development of sports abilities; national education through acquaintance with the customs and traditions of their people, and the Ukrainianization of schools; aesthetic education through the development of creative abilities and artistic taste. Teachers raised the issue of the child-centered educational process during this period.

Keywords: *aesthetic education; moral education; national education; educational congresses; family education; labor education; physical education.*

References

- Albul, I. V., Homeniuk, O. O., & Baldyniuk, O. D. et al. (2015). *Pedahohichno-prosvitnytska dialnist hromadskykh organisatsii Ukrainy (druga polovyna XIX – pochatok XX stolittia) [Pedagogical and educational activities of NGOs in Ukraine (late 19th century – early 20th century)]*: monorafiia. Uman: FOP Zhovtyi [in Ukrainian].
- Borysenko, V. Y. (2011). *Borotba demokratychnykh syl za narodnu osvitu v Ukraini 60-90-kh rokiv XIX st. [Struggling of democratic forces for people's education in 60-90-ties 19th century]*. Kyiv: NPU imeni M.P. Drahomanova [in Ukrainian].
- Hayevska, L. (2008). *Upravlinnia zahalnoiu serednioiu osvitoiu v Ukraini (kinets XIX – pochatok XX st.) [Management of basic secondary education in Ukraine (late 19th – early 20th centuries)]*. Uman: SPD Zhovtyi [in Ukrainian].
- Delektorskyi, F. I. (Ed.). (1916). *Zvit pro zizd inspektoriv narodnykh i vyshchykh navchalnykh uchylshch Chernihivskoi hubernii, shcho vidbuvsia u Chernihovi 14-18 kvitnia 1916 roku [Report on the Congress of the inspectors of the people's and high vocational schools of Chernihiv hubernia, that was conducted in Chernihiv on 14-18 1916]*. Chernihiv: Typohrafia Hubernskoho Zemstva [in Ukrainian].
- Dobrianskyi, I. A., & Postolatii, V. V. (1998). *Hromadska ta pryvatna initsiatyva v rozvytku osvity Ukrainy (kinets XIX – pochatok XX st.) [Civil and private initiatives in Ukrainian education development (late 19th – early 20th centuries)]*. Kirovohrad: TOV “Fakir” [in Ukrainian].
- Donchenko, O. V. (2005). *Problema estetychnoho vykhovannia ditey doshkilnoho viku v pedahohichnyi dumtsi Ukrainy (kinets XIX – pochatok XX st.) [Problems of aesthetic education of pre-school children in the pedagogical science of Ukraine (late 19th – early 20th centuries)]*. (PhD diss.). Kharkiv [in Ukrainian].
- Druhanova, O. M., & Turenko, N. M. (2014). *Vnesok intelihentsii Slobidskoho kraiu u vyrishennia problem vykhovannia ditey doshkilnoho viku y zmitsnennia yikhniioo zdorovia (istoryko-pedahohichniy aspekt) [The impact of the educated people of the Slobidskiy region into the solution of educational problems of pre-school children, maintaining and improving their health (historical and pedagogical aspect)]*: monohrafiia. Kharkiv: NTMT [in Ukrainian].
- Kotlomanitove, H. O. (2007). *Relihiyne vykhovannia v istorii shkilnoi osvity Ukrainy (60-ti roky XIX st. 30-ti roky XX st.) [Religious education in the history of a school education of Ukraine (60-ies of 19th – 30-ies of 20 centuries)]*. (PhD diss.). Poltava [in Ukrainian].
- Kuchynska, I. O. (2009). *Vykhovannia hromadianskosti v Ukraini (druga polovyna XIX – XX st/) [Development of citizenship (second half of 19th – 20th centuries)]*. Kamianets-Podilskii: Kamianets-Podilskii National University named after Ivan Ohiienko [in Ukrainian].
- Nahachevska, Z. I. (1995). *Stanovlennia I rozvytok ukrainskoho suspilno-doshkilnoho vykhovannia v Skhidnii Halitsyni (1869 – 1939 roky) [Establishing and development of Ukrainian social pre-school education in Eastern Halitchyna (1869 – 1939)]*. (PhD diss.). Kyiv [in Ukrainian].
- Pro zatverdzhennia Kontseptsii khudozhnio-estetychnoho vykhovannia uchniv u zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladakh ta v pozashkilnykh zakladakh [About confirmation of the Concept of artistic and aesthetic education of the students of basic secondary education institutions and extra-curricular institutions]*: nakaz Ministerstva osvity I nauky Ukrainy 151/11 vid 25.02.2004. (2004). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1_11290-04#Text [in Ukrainian].
- Pro zatverdzhennia planu dii shchodo realizatsii Stratehii natsionalno-patriotychnoho vykhovannia na 2020-2025 roky [Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine «About the confirmation of the plan of the implementation of the Strategy of national and*

- patriotic education for 2020-2025*]: postanova Kabinetu ministriv Ukrainy 932 vid 9 October 2020. (2020). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/932-2020-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
- Pro zatverdzhennia Derzhavnoi tsiliovoi sotsialnoi program natsionalno-patriotichnoho vykhovannia na period do 2025 roku ta vnesennia zmin do deiakyykh postanov Kabinetu Ministriv Ukrainy*» [Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine «About the confirmation of the State target social programme of national and patriotic education for the period till 2025 and about introducing changes for certain Decrees of the Cabinet of Ministers of Ukraine]: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy 673 vid 30 chervnia 2021 r. (2021). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/673-2021-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
- Simeinyi kodeks Ukrainy* [Family Code of Ukraine]. (2002). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> [in Ukrainian].
- Siropolko, S. (2001). *Istoria osvity v Ukraini* [History of education in Ukraine]. Lviv: Afisha [in Ukrainian].
- Vdovenko, V. V. (2005). *Problemy pochatkovoii osvity Ukrainy v roboti pedahohichnykh zyzdiv (1861 – 1920 rr.)* [Problems of primary education of Ukraine on the agenda of pedagogical congresses (1861 – 1920)]. (PhD diss.). Kyiv [in Ukrainian].
- Yakymenko, S. I., & Lavrenchuk, Yu. M. (2015). *Humanistychni idei v pedahohichnii spadshyni M.I. Pyrohova ta M.O. Korfa: porivnialnyi analiz* [Humanistic ideas in the pedagogical heritage of M.I. Pyrohov and M.O. Korf: comparative analysis]. Kyiv; Vydavnychiy dim «Slovo» [in Ukrainian].
- Yershova, L. (2015). *Transformatsiia vykhovnoho idealu v Ukraini (XIX – pochatok XX stolittia)* [Transformation of the educational ideal in Ukraine (19 – early 20 centuries)]: monohrafiia. Zhytomyr: Vydavets Yevhenok O.O. [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy «Pro vyshchu osvitu»* [The Law of Ukraine «About Higher Education»]. (2014). Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy «Pro osvitu»* [The Law of Ukraine «About Education»]. (2017). Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy «Pro osnovni zasady derzhavnoi polityky u sferi utverdzhennia ukraïnskoi natsionalnoi ta hromadianskoi identychnosti»* [The Law of Ukraine «About the main principles of establishing of Ukrainian national and civil identity»]. (2023). *Vedomosti Verkhovnoi Rady* [Information from the Verkhovna Rada], 46, art. 116. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text> [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy «Pro fysychnu kulturu i sport»* [The Law of Ukraine «About Physical education and sport»] (1994). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3808-12> [in Ukrainian].
- Zaychenko, I. V. (2013). *Osvita I pedahohichna dumka v Ukraini u XIX – na pochatku XX st.* [Education and pedagogical science in 19th – early 20th centuries]. Kyiv: TOV TSP «KOMPRINT» [in Ukrainian].
- Zolotukhina, S. T. (1994). *Rozvytok idei vykhovuiuchoho navchannia v istorii pedahohichnoi dumky ta v practytsi Ukrainy* [Development of the idea of educational studying in the history of pedagogical science and in practice in Ukraine]: navchalnyi posibnyk dlia studentiv pedahohichnykh zakladiv. Kharkiv: KhDPu [in Ukrainian].

Одержано 25.03.2025 р. Рекомендовано до друку 25.04.2025 р. Оприлюднено 03.06.2025 р.
